

ZOFIA STASZCZAK

O POWOJENNEJ LEKSYKOGRAFII ETNOGRAFICZNEJ

Wydawnictwa słownikowe i encyklopedyczne mogą być uważane za pewnego rodzaju odbicie stopnia rozwoju nauki, bądź poszczególnych dyscyplin. Także i dla współczesnego warsztatu etnografa wydawnictwa tego typu mają coraz większe znaczenie.

Terminem słownik (dawniej dykcjonarz) określa się rodzaj publikacji obejmującej wykaz wyrazów, zwykle w układzie alfabetycznym, wraz z ich objaśnieniami. Wyróżnia się słowniki językowe, które rejestrują i objaśniają wyrazy istniejące w danym języku, względnie podają ich przekład na inny język, oraz słowniki rzeczowe, które podają informacje o terminach z określonej dziedziny. Natomiast termin *enkýklios paideia* został wprowadzony przez Greków na określenie całości wiedzy, którą musiał poznać wolny i wykształcony Grek. W czasach nowożytnych termin encyklopedia przeniesiono na dzieła obejmujące zbiór wiadomości ze wszystkich nauk, czy grup nauk, ułożony alfabetycznie lub usystematyzowany według zagadnień. Współcześnie używa się jeszcze tego terminu na określenie sumy ogólnych i podstawowych wiadomości z zakresu danej dyscypliny nauki. Często używa się także terminu „leksykon” zamiennie z terminem „encyklopedia”. W Polsce leksykonem nazywany jest również słownik encyklopedyczny o określonym zakresie tematycznym¹.

Przedmiotem niniejszego omówienia są słowniki i encyklopedie etnograficzne, czyli dotyczące etnografii jako dyscypliny i opracowane przez etnografów. Dodatkowo wskazane zostaną także niektóre tego rodzaju wy-

¹ Definicje podano według *Wielkiej Encyklopedii Powszechnej* t. 3, 1963, s. 426; t. 6, 1965, s. 437 i t. 10, 1967, s. 604. Z opracowań mówiących o stanie leksykografii etnograficznej warto wymienić Å. Hultkrantz, *Encyclopaedical and Lexical Literature in the Field of Ethnology*, „Laos” t. 3, 1955, s. 43-47.

dawnictwa z dyscyplin pokrewnych etnografii, a zawierające w dużym stopniu dane etnograficzne. Natomiast nie zostaną tu uwzględnione encyklopedie powszechne.

Słownikiem lub leksykonem etnograficznym będziemy określali więc publikację objaśniającą terminy, definicje, hasła z zakresu etnografii, której treść podana jest w układzie alfabetycznym. Natomiast termin encyklopedia lub podręcznik encyklopedyczny będzie oznaczał całościowe kompendia etnograficzne, niekoniecznie uporządkowane alfabetycznie, lecz także usystematyzowane według zagadnień. Publikacje te w końcowej części uzupełnione są najczęściej przez słowniki, indeksy. Zauważyć można, że często podręcznikowo-encyklopedyczne wydawnictwa etnograficzne w układzie systematycznym wydawane są przez klasyczne wydawnictwa encyklopedyczne i w seriach określanych jako encyklopedyczne².

Omawianie słowników i encyklopedii etnograficznych musi narzucać przyjęcie pewnej konwencji, tj. zwrócenia przede wszystkim uwagi na ich zakres, układ treści oraz dobór haseł. Słowniki, encyklopedie ogólne można również rozpatrywać ze względu na stopień uwzględnienia polskiej kultury ludowej. Natomiast opracowania dotyczące jednego narodu mogą być omówione nie tylko ze względu na układ i dobór haseł, ale i ze względu na stopień uwzględnienia haseł ogólnoteoretycznych i stopień zobrazowania w danym hasle specyfiki danego narodu. Prace słownikowe i encyklopedyczne z innych dyscyplin można omawiać ze względu na stopień uwzględnienia danych z zakresu etnografii.

Ze względu na zakres omawianych zagadnień słowniki i encyklopedie etnograficzne można zgrupować w kilka zespołów, a mianowicie: 1) obejmujące całość zagadnień etnografii jako dyscypliny; 2) z zakresu etnografii powszechnej; 3) etnografii narodowej; 4) cząstkowe, tj. dotyczące niektórych działów etnografii; 5) z niektórych pogranicznych dyscyplin etnografii.

1. Niewątpliwie duże znaczenie posiada pierwsza wyróżniona powyżej grupa słowników. Są to nie tylko opracowania materiałowe, ale stanowią również pomoc w unifikacji i standaryzacji różnie w poszczególnych krajach używanej terminologii etnograficznej. Taką m. in. rolę ma odegrać wydawany przez UNESCO międzynarodowy słownik europejskiej etnologii i folkloru³. Pomysł opracowania tego słownika został wysunięty jeszcze w 1940 r. przez A. Van Gennepa w Commission Internationale des Arts et Traditions Populaires. Dyskusja nad jego projektem

² Np. Larousse, względnie serie *Encyclopédie de la Pléiade*, *Encyclopédie Clartés* i in.

³ *International Dictionary of European Ethnology*: t. 1 Å. Hultkrantz, *General Ethnological Concepts*, Kopenhaga 1960; t. 2 L. Bødker, *Folk Literature (Germanic)*, Kopenhaga 1965.

I realizacją toczyła się na kilku kongresach etnologicznych (m. in. w Sztokholmie w 1951 r., w Wiedniu w 1952 r.). Dotychczas ukazały się dwa tomy tego słownika, którego redakcję stanowi międzynarodowy zespół (S. Erixon, L. Bødker, Å. Hultkrantz, H. Stigum, K. Vilkuna). Pierwszy tom, pod redakcją Å. Hultkrantza, zawiera wyjaśnienie terminów i definicje pojęć ogólnych, o zasadniczym znaczeniu dla etnologii i folkloru Europy. Drugi tom, pod redakcją L. Bødker, omawia zagadnienia germańskiej literatury ludowej. Dalsze tomy mają zawierać hasła z zakresu kultury społecznej, organizacji społecznej, kultury umysłowej, sztuki ludowej i kultury materialnej ludów europejskich. Słownik ten stanowić będzie m. in. ogromną pomoc w opracowaniu planowanego podręcznika etnografii Europy, który ma być napisany również przez międzynarodowy zespół specjalistów.

Podobne zadania, ale w szerszym ujęciu przestrzennym, stoją przed planowanym międzynarodowym słownikiem terminologicznym z zakresu etnologii, którego realizację referował G. Mostny (Chile) na VII Międzynarodowym Kongresie Nauk Antropologicznych i Etnologicznych w Moskwie w 1964 r.⁴ Słownik ten stanowić ma przede wszystkim pomoc w unifikacji terminologii etnograficznej i ułatwiać pracę przy tłumaczeniu obcych tekstów. Z tego względu ma on być wydawany w czterech językach głównych (hiszpańskim, angielskim, francuskim, niemieckim) i w dwóch językach dodatkowych (rosyjskim i japońskim). Próbną listę terminów, które obejmuje projektowany słownik, publikowano na łamach „Current Anthropology”. Z wydanych natomiast słowników terminologicznych wymienić trzeba *Dictionary of Anthropology*⁵. Obok słowników omawiany dział jest reprezentowany przez wydawnictwa encyklopedyczno-podręcznikowe. Na szczególną uwagę zasługuje w tym zakresie wydana ostatnio *Ethnologie Générale*⁶. Ta z pozoru objętościowo nieduża pozycja zawiera aż 1907 stron tekstu (wydanego na kalce japońskiej). Taka objętość pozwoliła uwzględnić w zasadzie całokształt zagadnień etnologii światowej. Poza ciekawym układem problemowym, bogatą treścią, praca ta odznacza się jeszcze starannie zestawioną bibliografią do poszczególnych zagadnień. Liczne indeksy stanowią nieodzowną pomoc w jej wykorzystaniu. Wydaje się, że ze względu na wymienione walory pozycja ta stanowi dużą pomoc w naukowym warsztacie etnografa. Ze względu na zakres treści i podtytuł można wspomnieć w tym miejscu o powszechnie

⁴ G. Mostny, *Glosario Multilingue de Términos Antropológicos*. „Trudy VII Międzynarodowego Kongressa Antropologicznych i Etnograficznych Nauk” t. 4, Moskwa 1967, s. 203–205.

⁵ C. Winick, *Dictionary of Anthropology*, London 1956.

⁶ *Ethnologie Générale*, red. J. Poirier, Paris 1968, ss. XVII + 1907, [w:] *Encyclopédie de la Pléiade*, t. 24.

znanym opracowaniu problemowym, a mianowicie *Anthropology Today*⁷.

2. Słowniki z zakresu etnografii powszechnej mają już swoje tradycje. Stan ten wynikał niejako z historii rozwoju etnografii jako dyscypliny, której reprezentanci zajmowali się we wcześniejszym okresie jej rozwoju przede wszystkim badaniem kultur tzw. społeczeństw niecywilizowanych (pierwotnych). Bogata etnograficzna literatura naukowa z tego zakresu stworzyła dobrą podstawę dla wydanych słowników i encyklopedii poświęconych tym zagadnieniom. Omawiane opracowania ze względu na objęte terytorium można podzielić na dotyczące: a) świata, b) poszczególnych kontynentów, c) wybranych ludów lub obszarów.

a) Przegląd słowników dotyczących niecywilizowanych społeczeństw świata wypada rozpocząć od opracowania W. Hirschberga⁸. Jest to słownik historii, kierunków badań etnografii społeczeństw pierwotnych i niektórych dyscyplin pokrewnych, jak antropologii, archeologii i religioznawstwa. Słownik ten omawiany był na łamach polskich czasopism etnograficznych⁹. O kilka lat wcześniej został wydany słownik W. Nöllega¹⁰. Natomiast w znanej serii *Das Fischer Lexikon* pod redakcją H. Tischnera¹¹ ukazał się słownik, który daje popularnonaukowy przegląd społeczeństw niecywilizowanych świata i ich kultur. Hasła główne, ułożone alfabetycznie, są w zasadzie hasłami geograficznymi. Słownik zaopatrzone jest w ilustracje, fotografie i mapy. Bibliografia zamieszczona na końcu pracy podana jest w układzie haseł głównych. Podobnie popularnonaukowy charakter ma bogato ilustrowany leksykon wydany pod redakcją W. Stöhra¹², którego hasła w układzie alfabetyczno-etnonimicznym zawierają dane o ludach i ich kulturach, rasach, grupach etniczno-językowych oraz wyjaśniają znaczenie podstawowych terminów używanych w etnografii. We Francji wydana została z tego zakresu praca J. Cazeneuve¹³ w serii kieszonkowych encyklopedii „Larousse”. W układzie problemowym (6 części, 21 rozdziałów) przedstawiono problematykę odnoszącą się do współczesnych społeczeństw pierwotnych. Praca zaopatrzone jest w indeksy, bibliografię i liczne ilustracje.

⁷ *Anthropology Today, An Encyclopaedic Inventory*. Red. A. L. Kroeber, Chicago 1953.

⁸ *Wörterbuch der Völkerkunde in Verbindung mit zahlreichen Fachwissenschaften*. Red. W. Hirschberg, Stuttgart 1965, ss. VII + 508.

⁹ Recenzowali: J. Kucharska [w:] „Etnografia Polska” 1967, t. 11, s. 565–566 i G. Kloska [w:] „Lud” 1968 t. 52, s. 339–341.

¹⁰ W. Nölle, *Völkerkundliches Lexikon*, Monachium 1959.

¹¹ *Völkerkunde*. Red. H. Tischner. *Das Fischer Lexikon*, t. 13, Frankfurt 1959, ss. 370.

¹² *Lexikon der Völker und Kulturen*. Red. W. Stöhr, t. 1–3, Braunschweig 1972, ss. 155 + 157 + 182.

¹³ J. Cazeneuve, *L'Ethnologie*, Paris 1967, ss. 383. Seria *Encyclopédie Larousse de poche*.

b) Wybranego kontynentu dotyczy np. encyklopedia Afryki opracowana przez radzieckich uczonych pod redakcją I. I. Potiechina¹⁴. Encyklopedia ta, o alfabetycznym układzie haseł, posiada obszerną część wstępną i zawiera wiele wiadomości o Afryce także spoza zainteresowań etnografa.

c) Publikacje dotyczące wybranych ludów reprezentuje ostatnio wydana encyklopedia Indian Ameryki Południowej należących do rodziny językowej bororo, a zamieszkujących stan Mato Grosso w zach. Brazylii¹⁵.

3. Słowniki z zakresu etnografii narodowej nie znajdują się — jak dotąd — powszechnie w dorobku etnografii poszczególnych krajów, większe bowiem możliwości stoją przed słownikami terminologicznymi, operującymi szerszym ujęciem przestrzennym. Jednakże słowniki narodowe, uwolnione od tej problematyki, mogą ograniczyć się do pogłębionego ujęcia zagadnień, ściśle związanych z kulturą ludową określonych grup etnicznych i stanowią rodzaj podręczników etnografii narodowej. Mimo dość wąskiego profilu tego rodzaju słowników zapotrzebowanie na nie istnieje, i mamy już próby jego zaspokojenia. Z tego zakresu wypada zwłaszcza wymienić słownik kultury ludowej Niemiec wydany pod redakcją C. Ericha i R. Beitla¹⁶, który ma już dwa wydania. Opracowany on został przez byłych pracowników redakcji *Atlas der deutschen Volkskunde* oraz pracowników muzeum etnograficznego w Berlinie. Leksykon ogranicza się do omówienia pojęć i zjawisk związanych z etnografią Niemiec. Mimo, że — zdaniem autorów — w drugim wydaniu liczono się ze zmianami zaszły w okresie po drugiej wojnie, dziwić może fakt posługiwania się w słowniku mapami przedstawiającymi obraz Niemiec w granicach z 1937 r. Słownik jest wykazem haseł alfabetyczno-przedmiotowych, dla zestawu których wykorzystano w sposób możliwie pełny dorobek etnografii niemieckiej z tego zakresu. Bardzo przydatne okazały się zwłaszcza wcześniej wydane podręczniki i słowniki¹⁷. Po ważniejszych hasłach słownik podaje literaturę przedmiotu. Pomyślany on jest zarówno jako opracowanie dla zawodowo przygotowanych etnografów, jak i dla wszystkich zainteresowanych kulturą ludową Niemiec.

¹⁴ Afrika. Encyklopedičeskij sbornik. Red. I. I. Potiechin, t. 1–2, Moskwa 1963, ss. 474 + 376.

¹⁵ C. Albisetti, A. J. Venturelli, *Enciclopèdia Boróro*, t. 1, Campo Grande 1962.

¹⁶ *Wörterbuch der deutschen Volkskunde*. Red. O. U. Erich, R. Beitel. I wyd. Leipzig 1936, II wyd. Stuttgart 1955, ss. X + 919; podobny charakter ma narodowy słownik etnograficzny austriacki: A. Haberlandt, *Taschenwörterbuch der Volkskunde Österreichs*, Wien 1953.

¹⁷ Trzeba tu wymienić zwłaszcza dwa dawne, powszechnie znane opracowania, a mianowicie: J. Hoops, *Reallexicon der germanischen Altertumskunde*, t. 1–4, Strasburg 1911–1919 oraz O. Schrader, *Reallexicon der indogermanischen Altertumskunde*, t. 1–2, Berlin-Leipzig 1917–1929.

Idea stworzenia węgierskiego słownika etnograficznego pojawiła się na Węgrzech już w pierwszych latach XX w. (Z. Bátky). W okresie późniejszym materiały do niektórych działów słownika gromadzili Z. Szendrey i Á. Szendrey. Ale realizacja słownika ruszyła dopiero po drugiej wojnie, kiedy inicjatywę tę przejął Komitet Etnograficzny Węgierskiej Akademii Nauk¹⁸.

W Polsce słowników i encyklopedii etnograficznych jak dotąd w zasadzie brak, chociaż podnoszono sprawę ich opracowania w warszawskim środowisku etnografów. Na marginesie można przypomnieć, że w związku z wydaniem fotooffsetowej reedycji *Encyklopedii staropolskiej* Z. Glogera¹⁹ planowano opracowanie tomu uzupełnień, zawierającego krytyczną analizę i uaktualnienie niektórych zagadnień. Byłaby to już niewątpliwie istotna podstawa dla prac nad przyszłym słownikiem etnografii Polski. Wiadomo także, że w Związku Radzieckim przygotowywana jest monumentalna encyklopedia etnograficzna²⁰. Szerszy zakres, nie dotyczący jednego tylko narodu, ma również *Slavonic Encyclopaedia*²¹, ale nie jest to opracowanie o profilu głównie etnograficznym.

4. Słowniki i encyklopedie cząstkowe, tzn. o określonym zakresie tematycznym, węższym niż całość problematyki etnograficznej, można podzielić na dwie grupy, a mianowicie obejmujące wybrane zagadnienia z etnografii: a) określonego kraju, b) w szerszym ujęciu terytorialnym.

Znamienny jest fakt, że tego rodzaju publikacje w większości dotyczą zagadnień folkloru. Wiadomo, że sam termin „folklor” bywa różnie interpretowany, a i folklorystyka ma do dziś różne ramy organizacyjne, stanowi bowiem bądź odrębną dyscyplinę, bądź dział w obrębie etnografii.

¹⁸ Pierwszą wersję węgierskiego słownika etnograficznego opracowali Z. Szendrey i Á. Szendrey, *Magyar néphit és népszokás lexikon*, ale nie ukazał się on drukiem, a rękopis znajduje się w Archiwum Muzeum Etnograficznego w Budapeszcie. Od r. 1950 przygotowywany jest węgierski słownik etnograficzny pod red. G. Ortutay w Węgierskiej Akademii Nauk. Omówienie stanu badań i kierunków prac nad tym wydawnictwem zawarte jest w pracy B. Gunda, *A magyar néprajzi lexikon*, w „Rozprawach Wydziału Historyczno-Społecznego Węgierskiej Akademii Nauk” 1957, s. 125–136. (Dziękuję p. E. Földes za te informacje).

¹⁹ Zapowiedź tomu uzupełnień wiąże się z wydaniem: Z. Gloger, *Encyklopedia staropolska ilustrowana*, Warszawa 1958. Warto w tym miejscu przypomnieć i o innych, starych tradycjach polskiej leksykografii etnograficznej, jak: A. Schneider, *Encyklopedia do krajoznawstwa Galicji pod względem historycznym, statystycznym, topograficznym, orograficznym, hydrograficznym, etnograficznym*, t. 1–2, Lwów 1868–1874 (ukazały się tylko 2 tomy); Z. Gloger, *Słownik rzeczy starożytnych*, Kraków 1896; A. Brückner, *Encyklopedia staropolska*, t. 1–2, Warszawa 1939 i in.

²⁰ Wiadomość ta pochodzi ze *Słownika folkloru polskiego*. Red. J. Krzyżanowski, Warszawa 1965, s. 5.

²¹ *Slavonic Encyclopaedia*, New York 1949.

Bogaty zakres folkloru, a szczególnie motywów folklorystycznych, wymaga systematycznego porządkowania, toteż wszelkie słowniki i encyklopedie znajdują w tej dziedzinie duże zastosowanie, i to oprócz systematycznych indeksów motywów. Jeżeli chodzi o słowniki i encyklopedie folklorystyczne dotyczące jednego kraju, to wzory ich opracowywania są już dość odległe. Wymienić tu można chociażby klasyczny już dziś, szeroko znany, wielotomowy *Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens*²². Mniej więcej z tego okresu pochodzi również słownik niemieckich bajek²³. Wiadomo z zapowiedzi wydawniczych, że przygotowywane są z tego zakresu nowsze pozycje, tj. sześciotomowy *Handwörterbuch der Sage* oraz *Encyklopedie des Märchens*²⁴.

Niektóre powojenne słowniki folklorystyczne ograniczone wprawdzie terytorialnie także do jednego kraju nie są już tak wąskospecjalistyczne i przynoszą ogólniejszy przegląd folkloru na tle innych elementów kultury ludowej. Wskazać można np. na cytowany *Słownik folkloru polskiego*²⁵ który, jak podają we wstępie autorzy, zawiera w alfabetyczno-przedmiotowym układzie haseł trzy grupy zjawisk, mianowicie charakterystykę składników, tworzących kulturę ludową, wiadomości teoretyczne z zakresu nauki o literaturze ludowej, a więc folklorystyki i wreszcie biogramy ludzi, którzy budowali wiedzę o folklorze polskim w ciągu ostatnich stu pięćdziesięciu lat. Wszystkie hasła otrzymały w tym słowniku przypisy bibliograficzne, odsyłające do prac naukowych polskich i obcych. Z tej grupy słowników warto też wymienić opracowania dotyczące Holandii i Belgii²⁶.

Inny charakter ma już dwutomowy słownik opracowany przez uczonych amerykańskich²⁷, który ujmuje zagadnienia w szerszym ujęciu terytorialnym. Założeniem wydawców było stworzenie encyklopedycznego zbioru, omawiającego możliwie największą ilość faktów i motywów folklorystycznych. Słownik charakteryzuje pod względem folklorystycznym szereg krain, nie omijając i zagadnień związanych z mitologią grecko-rzymską i z folklorem ludów egzotycznych. Podobną problematykę

²² *Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens*. Red. H. Bächtold-Stäubli, E. Hoffman-Krayer, t. 1–10, Berlin-Leipzig 1927–1942.

²³ *Handwörterbuch des deutschen Märchens*. Red. L. Mackensen, Berlin-Leipzig 1930–1933.

²⁴ Por. *Słownik folkloru polskiego...*, s. 5.

²⁵ *Op. cit.*

²⁶ K. Laan, *Folkloristisch Woordenboek van Nederland en Vlaams België*, Gravenhage 1949.

²⁷ *Funk and Wagnall's Standard Dictionary of Folklore, Mythology and Legend*. Red. J. Fried, M. Leach, t. 1–2, New York 1949–1950, ss. 1196; rec. K. Kwaśniewski [w:] „Literatura ludowa” 1957, nr 2, s. 56–57.

uwzględniają i specjalistyczne słowniki mitologiczne²⁸, których opracowywanie ma w Polsce również stare tradycje²⁹.

5. Ostatnia wyróżniona grupa, to słowniki i encyklopedie z pogranicznych dyscyplin etnografii. Można tu w zasadzie wyróżnić dwa dalsze podzespoły: a) wydawnictwa z zakresu nauk społecznych, które uwzględniają łącznie dane z zakresu socjologii, etnologii i antropologii; b) wydawnictwa dotyczące poszczególnych, pojedynczych dyscyplin, a mianowicie socjologii, demografii, antropologii, religioznawstwa i w związku z tym uwzględniające również hasła etnograficzne.

Pierwsza wymieniona powyżej grupa wydawnictw stara się przedstawić w możliwie pełnym zróżnicowaniu i uwarunkowaniu życie i kulturę społeczeństw ludzkich na świecie³⁰. Dlatego też wydawnictwa te zawierają duży ładunek treści etnologicznych, opracowanych zresztą czasem przez wybitnych specjalistów z tej dyscypliny. Można wyróżnić wśród tego rodzaju encyklopedii opracowania w układzie alfabetyczno-przedmiotowym, jak i opracowania podręcznikowe w układzie problemowym, zaopatrzone jedynie dodatkowo w słowniki terminologiczne, indeksy i ilustracje³¹.

Z drugiej wyróżnionej powyżej grupy wydawnictw, tj. opracowań słownikowych i encyklopedycznych z dyscyplin pojedynczych a pokrewnych etnografii, na czoło wysuwa się socjologia. Z bogatego dorobku tej dyscypliny wskażemy na niektóre tylko, ostatnio wydane opracowania³². Na specjalną uwagę zasługuje zwłaszcza *Wörterbuch der Soziologie* opra-

²⁸ J. Cinti, *Dizionario mitologico*, Milano 1935.

²⁹ Np. A. Osieński, *Słownik mitologiczny*, t. 1-3, Warszawa 1806-1812.

³⁰ Np. *Les sociétés humaines. Seria Collection „Pour connaître” Larousse*, Paris 1965, ss. 368; por. też *L'Homme, races et moeurs*. Red. A. Leroi-Gourhan. Seria *Encyclopédie Clartés*, Paris 1958.

³¹ *L'espèce humaine*. Red. P. Rivet. *Encyclopédie Française*, t. 7, Paris 1936; *Encyclopaedia of the Social Sciences*. Red. E. R. A. Seligman, t. 1-15, New York 1937; H. Baldus, E. Willems, *Dictionario de Etnologia e Sociologia*. Sao Paulo 1939; J. T. Zadrozny, *Dictionary of the Social Science*. Washington 1959; A. Birou, *Vocabulaire pratique des sciences sociales*, II wyd. Paris 1966, ss. 384; A. Mucchielli, R. Mucchielli, *Lexique des sciences sociales*, Paris 1969, ss. 199; R. Caratini, *Sciences sociales*. Seria *Bordas Encyclopédie* t. 12, Paris 1971, ss. 160.

³² *Dictionary of Sociology and Related Sciences*. Red. H. P. Fairchild. New York 1944, II wyd. New Jersey 1966; E. Willems, *Dictionario de Sociologia*, Porto Alegre 1950, wyd. francuskie zaadaptowane przez A. Cuveillier, Paris 1970; *Handwörterbuch der Sozialwissenschaften*, Stuttgart-Tübingen-Göttingen od 1953, nowe wydanie dawnego *Handwörterbuch der Staatswissenschaften*; *Glossary of sociological Terms*. Red. C. S. Mihanovich, R. J. McNamara, W. N. Tome, Milwaukee 1957; C. A. Echanove T., *Diccionario de Sociologia*, Mexico-Buenos Aires 1957; *Soziologie*. Red. R. König [w:] *Das Fischer Lexikon*, t. 10, Frankfurt 1958; G. A. Theodorson, A. G. Theodorson, *A Modern Dictionary of Sociology*, New York 1969,

cowany pod redakcją W. Bernsdorfa, który ma już dwa wydania³³. Ten obszerny słownik (1317 stron) w układzie haseł alfabetyczno-przedmiotowym opracowany został przez międzynarodowy zespół specjalistów. Hasła etnologiczne, bogato w słowniku reprezentowane, opracował metodolog etnologii W. E. Mühlmann. Podkreślić należy, że wszystkie hasła w omawianym słowniku zostały zaopatrzone w wykazy podstawowej literatury z uwzględnieniem najnowszych pozycji.

Z opracowań demograficznych pomocniczą rolę w warsztacie naukowym etnografa odgrywa *Międzynarodowy słownik demograficzny ONZ*³⁴, który w układzie przedmiotowym wyjaśnia podstawowe terminy i definicje. Dotychczas ukazały się wersje tego słownika w dziewięciu językach, a polska wersja jest dziesiątą z kolei. Słownik ten podjął próbę skodyfikowania terminologii demograficznej, stwarzając przez to możliwości szerokiego korzystania ze światowego dorobku w tej dziedzinie. W słowniku znajdujemy wyjaśnienie terminów podstawowych i dla etnografii.

Z encyklopedycznych wydawnictw w dziedzinie antropologii wymienić trzeba polskie opracowanie³⁵, które wśród nielicznych tego typu wydawnictw na świecie wyróżnia się dużą ilością szczegółowych haseł. Hasła w układzie alfabetyczno-przedmiotowym zawierają dane z zakresu etnografii powszechnej dotyczące m.in. struktury grup etniczno-językowych i ich rozmieszczenia na świecie.

Istotne dla etnografii dane zamieszczają także słowniki religioznawcze³⁶. Niektóre z nich są nawet tytułowane jako „słownik etnologiczno-religioznawczy”³⁷, objaśniają bowiem terminy, które i w etnografii mają podstawowe znaczenie.

Powyższe omówienie pozwala na próbę jeszcze innego uporządkowania opracowań słownikowych i encyklopedycznych, mianowicie według układu treści i ewentualnych haseł. Nie można niestety stwierdzić, aby poszczególnym rodzajom opracowań przypisywano najbardziej dla nich optymalny układ. Treść porządkowano w dwóch zasadniczych układach, a mianowicie: 1) alfabetycznym, 2) problemowym.

ss. VIII + 469; *La Sociologie, guide alphabétique*. Red. J. Duvignaud. Paris 1972, ss. 333.

³³ *Wörterbuch der Soziologie*. Red. W. Bernsdorf, F. Bülow. Stuttgart 1955, II wyd. Stuttgart 1969, ss. 1317.

³⁴ *Wielojęzyczny słownik demograficzny, wersja polska*, Warszawa 1966, ss. 141.

³⁵ *Mały słownik antropologiczny*. Red. A. Wanke. Warszawa 1969, ss. 415.

³⁶ *Mały słownik religioznawczy*. Red. Z. Poniatowski. Warszawa 1969, ss. 476; por. też *Die nichtchristlichen Religionen*. Red. H. von Glasenapp. [w:] *Das Fischer Lexikon*, t. 1, Frankfurt 1957.

³⁷ *Religie świata*. Red. E. Dąbrowski. Warszawa 1957. Zawiera: B. Radomski, *Słownik etnologiczno-religioznawczy*, s. 567–589.

1. Układ treści alfabetyczny należy uznać za najbardziej typowy dla tego rodzaju wydawnictw, które mają przecież informować w sposób łatwy i szybki. Wśród układów alfabetycznych można z kolei ze względu na kryteria wyodrębnienia haseł wyróżnić: a) układ alfabetyczno-etnogeograficzny, b) alfabetyczno-przedmiotowy, c) układ haseł alfabetyczno-mieszany.

a) Alfabetyczno-etnogeograficzny układ haseł jest przede wszystkim typowy dla słowników i encyklopedii dotyczących etnografii społeczeństw niecywilizowanych i etnografii powszechnej. Można tu wskazać publikacje, w których układ haseł głównych jest dobrany tylko według kryterium geograficznego³⁸ lub etnogeograficznego³⁹. Na ogół tego typu słowniki mają układ haseł jednostopniowy, rzadziej dwustopniowy, tj. gdy hasła drugiego stopnia są wyodrębnione spośród haseł głównych innym drukiem (etnonimy, hasła przedmiotowe) i można je odnaleźć przy pomocy indeksu.

b) Alfabetyczno-przedmiotowy układ haseł stosowany jest najczęściej w terminologicznych słownikach i encyklopediach etnograficznych⁴⁰. Taki układ treści cechuje także słowniki z zakresu etnografii narodowej⁴¹, oraz słowniki i encyklopedie problemowe⁴². Są to układy haseł jednostopniowe, różniące się zakresem doboru haseł i ich uszczegółowieniem. Alfabetyczny układ haseł przedmiotowych może kłaść nacisk albo na hasła określające konkretne wytwory kulturowe (zwłaszcza rzeczowe), bądź na hasła ujmujące teoretycznie instytucje kulturowe. Hasła tego ostatniego typu uwzględniane są zwłaszcza przez słowniki socjologiczne, a także religioznawcze.

c) Układ haseł alfabetyczno-mieszany występuje w niektórych tylko omawianych powyżej wydawnictwach i wówczas zarówno hasła etnogeograficzne, jak i przedmiotowe występują obok siebie⁴³.

2. Drugi wyodrębniony podstawowy układ treści stosowany w omawianych wydawnictwach, to układ problemowy. Stosowany bywa przede wszystkim w encyklopediach typu podręcznikowego⁴⁴. Układy problemowe cechuje rozbudowana systematyka, zazwyczaj wielostopniowa. Śledzenie różnic i podobieństw tego rodzaju układów problemowych treści, daje także w pewnym stopniu pojęcie o zmianach zaszłych w poglądach na cel, przedmiot i rozwój etnografii. Orientację i korzystanie z tego typu wydawnictw ułatwiają liczne indeksy, słowniki i spisy treści.

³⁸ Np. *Völkerkunde*. Red. H. Tischner, *op. cit.*

³⁹ Np. *Lexikon der Völker und Kulturen*, *op. cit.*

⁴⁰ Np. C. Winick, *Dictionary of Anthropology*, *op. cit.*

⁴¹ Np. *Wörterbuch der deutschen Volkskunde*, *op. cit.*

⁴² Np. *Słownik Folkloru Polskiego*, *op. cit.*

⁴³ Np. *Afrika, encyklopedičeskij sbornik*, *op. cit.*

⁴⁴ *Ethnologie générale*, *op. cit.*

Z kolei przejdziemy do bliższego omówienia niektórych wskazanych powyżej słowników i encyklopedii. Przy wyborze kierowano się zasadą, aby były to możliwie najnowsze opracowania, zawierające bogaty materiał etnograficzny i posiadające dla etnografa duże walory usługowo-pomocnicze. Uwzględniono także wydawnictwa różne ze względu na zakres i sposób ujęcia treści, zgodnie z przedstawioną powyżej próbą typologii. W ten sposób wytypowano kilka następujących pozycji:

1. *Ethnologie générale*⁴⁵. Omówienie pracy, której sam analityczny spis treści obejmuje 30 stron drobnego druku, może być tylko ogólne z punktu widzenia systematyki i sposobu ujęcia materiału. Praca składa się z trzech zasadniczych części, które dzielą się na kilkanaście rozdziałów rozbudowanych bogato pod względem systematycznym. Dział pierwszy („historia i metodologia”) obejmuje nie tylko historię myśli etnologicznej i stosowanych w dyscyplinie metod, lecz konfrontacje z dyscyplinami pokrewnymi — ekonomią, demografią, językoznawstwem, muzykologią, oraz szerokie zastosowanie w etnologii różnych, nie tylko czysto etnologicznych metod, technik badawczych i sposobów rejestracji danych. W dziale tym mamy do czynienia zarówno z historią, jak z wszechstronną systematyką wszelkich możliwych form działalności, kooperacji i funkcji usługowych badań etnologicznych. Szczególną uwagę zwraca np. podkreślenie możliwości i konieczności ekspertyz etnologicznych przed większymi inwestycjami, tak by mogły one funkcjonować bez przeszkód w kulturze danej społeczności. W części drugiej, zatytułowanej „dyscypliny etnologiczne”, mieści się również omówienie specyfiki danych właściwych warsztatowi antropologa fizycznego i społecznego, specyfiki i systematyki ujęcia danych dotyczących kultury materialnej, mitologii, folkloru prawnego, a wszystko w konfrontacji materiału charakterystycznego dla badań społeczeństw niecywilizowanych i ludowej tradycji z kręgu kultury europejskiej. Takie ujęcie przynosi w konsekwencji nie tylko równomierne uwzględnienie wszystkich cywilizacji, bez względu na stopień zaawansowania, ale i bardziej wszechstronne ujęcie metodologiczne, zacierające często słusznie (zgodnie z tradycjami szkoły francuskiej) różnice między etnologicznym a socjologicznym badaniem kultury. Jeszcze wyraźniej występuje ten fakt w części trzeciej („konfrontacje”), w której etnologia jako nauka konfrontowana jest z językoznawstwem, historią, geografią społeczną, demografią, psychologią, estetyką i naukami przyrodniczymi.

Ethnologie générale jest najwszechstronniejszą ze wszystkich tutaj wymienionych pozycji ze względu na to, że: 1) uwzględnia nie tylko problematykę ludów rozwijających się, ale i w znacznym zakresie problematykę ludów rozwiniętych, a nawet tradycyjne elementy kultury spo-

⁴⁵ *Ethnologie générale*, op. cit.

leczeństw miejskich; 2) uwzględnia analizę nie tylko zwyczajów, względnie materialnych i artystycznych wytworów kulturowych, ale i analizę instytucji kulturowych; 3) bardzo obszernie uwzględnia zakresowe, metodologiczne i badawcze (tj. w zakresie techniki badań) interferencje etnologii i dyscyplin pokrewnych. Jest to zatem bardzo szerokie i nowoczesne rozumienie etnologii, którym jest charakterystyka kultury, jej przeszłości i terażniejszości, bez jakiegokolwiek ograniczania się do perspektywy genetycznej, czy do mniej rozwiniętych stadiów rozwoju. Wyraża się to np. w tym, że wsparcie warsztatu socjologa i demografa jest w tym opracowaniu równie wyraźne, jak tradycyjny już dla etnografii związek z archeologią, antropologią fizyczną i językoznawstwem. Jedyna uwaga recenzyjna, jaka się tu nasuwa, to ta, że jest to stanowczo bardziej podręcznik, niż encyklopedia, gdyż trudno jest (mimo doskonałych indeksów) korzystać z niego w sposób wyrwykowy. Nawet uwzględnienie pewnych zagadnień, a zwłaszcza powiązań z pokrewnymi dyscyplinami wielokrotnie w różnych częściach opracowania nie jest jasne na pierwszy rzut oka i staje się zrozumiałe dopiero w dokładniejszej lekturze. Można powiedzieć, że wiele jest wiadomości o cechach charakterystycznych różnych kultur i ludów, których nie znajdziemy w tym podręczniku, ale nie opuszczono w nim chyba niczego, co dotyczy problematyki interesującej etnologa, możliwości ujęć metodologicznych i technik badawczych oraz pogranicza problematyki etnologicznej. Daje on także dobrą choć nie wyczerpującą orientację w najważniejszych osiągnięciach etnologii w różnych krajach (omówione zostały osiągnięcia etnologii współczesnej w Wielkiej Brytanii, Stanach Zjednoczonych, Niemczech, Belgii, Holandii, Włoszech, Portugalii, Ameryce Płd. [łącznie], Japonii, Związku Radzieckim i Francji). Wydaje się, że czytelnik polski nie powinien czekać na udostępnienie tej podstawowej pracy tak długo, jak to miało miejsce z równie fundamentalnym opracowaniem G. Cocchiari, *Dzieje folklorystyki w Europie* (17 lat).

2. Inny charakter ma już praca J. Cazeneuve, *L'ethnologie*⁴⁶, której przedmiotem są współczesne ludy niecywilizowane, bez nawiązań do źródeł archeologicznych, czy pisanych. Kryterium doboru najbardziej pierwotnych, żyjących do dziś grup etnicznych wydaje się zrelatywizowane na różnych szczeblach; nie mamy tu do czynienia z wyróżnieniem szczebla rozwoju cywilizacyjnego na jednej skali dla całego świata, lecz z uwzględnieniem tylko tych grup, które wyróżniają się niższym rozwojem cywilizacyjnym w stosunku do ludności danego kraju. Na przykład z pewnością nie można zestawiać na jednym poziomie radzieckich Czukeczów i filipińskich Aeta, albo afrykańskich Buszmenów. Nie jest też jasne dlaczego w Afryce za ludy pierwotne uznano np. Haussa czy Masajów. I dlaczego w związku z tym nie wymieniono w ogóle relatywnie najbardziej trady-

⁴⁶ J. Cazeneuve, *L'Ethnologie*, op. cit.

cyjnych ugrupowań etnicznych Europy, a z drugiej strony potraktowano jako jedną grupę całą rodzimą ludność Australii. Wynika z tego, że jest to opracowanie mówiące bardziej o etnologii i jej problemach, niż o konkretnych ludach jako przedmiocie jej badań. Praca ma układ problemowy. Część pierwsza zawiera dane o ogólnych cechach społeczeństw niecywilizowanych, wymienia współczesne ludy prymitywne oraz podaje klasyfikację dziedzin ich kultury. Przegląd koncepcji i teorii badawczych dotyczących ludów społeczeństw niecywilizowanych i ich kultur zawiera część druga. Dopiero od części trzeciej książka uwzględnia w układzie problemowym następujące zagadnienia: wierzenia (mana, magia i religia, mitologia); obrzędy (obrzędowość religijna, obrzędy pośrednie i praktyki półrytualne); organizacje społeczne (klan, rodzina, stowarzyszenia społeczne, kontrola społeczna, stosunki międzygrupowe); życie materialne, umysłowe i estetyczne (techniki, myśli i język, gry i sztuki). Waler leksykalny omawianej pozycji jest mocno ograniczony, bo indeks zawiera tylko kilkadziesiąt terminów ogólniejszych oraz nazwiska. Jako encyklopedię można ją potraktować najbardziej z tego powodu, że została opublikowana w serii „kieszonkowa encyklopedia Larousse”.

3. *Lexikon der Völker und Kulturen*⁴⁷ różni się od wymienionej powyżej pracy J. Cazaneuve, jest to już bowiem typowe opracowanie słownikowe o układzie haseł alfabetyczno-etnonimicznych. Jego pierwszym zadaniem jest charakterystyka grup etnicznych z pewną tendencją do wyjaśnień genetycznych, z częstym odwoływaniem się do historii, a nawet archeologii. Zasada ta nie jest stosowana bardzo konsekwentnie, ponieważ brak haseł odnoszących się do większości współczesnych narodów europejskich, brak nawet hasła mówiącego o ludach romańskich, podczas gdy ludy germańskie i słowiańskie są omówione, a osobno wyodrębnione jest niejasne hasło „europeidzi”. Wprowadzone są hasła dotyczące ludów, które nie są grupami etnicznymi (np. „Kozacy”). Zamieszczono dobrą mapkę przedstawiającą ugrupowania etniczne na terenie Związku Radzieckiego, nawiasem mówiąc tylko przy hasle „Finowie”. Jest także dość schematyczna mapka obrazująca rodzime ugrupowania etniczne Australii, a brak etnicznej mapy Afryki, którą przedstawia się tylko we fragmentach. Niekonsekwencją wydaje się także przedstawienie (przy hasle „Słowianie”) dokładnej mapki łużyckiego obszaru językowego, przy całkowitym pominięciu kartograficznego przedstawienia stosunków etnicznych w Europie. Dobór haseł odznacza się dużą różnorodnością szczebla uogólnienia (np. „Indianie południowo-amerykańscy”, co jest właściwie pojęciem geograficznym; „Wikingowie”, co jest już tylko pojęciem historycznym; o Niemcach mówi się tylko w obrębie hasła „Germanie”, ale „Węgrzy”

⁴⁷ *Lexikon der Völker und Kulturen*, op. cit.

mają oddzielne hasło poza wymienieniem w hasle „ludy fińsko-ugryjskie”). Jedynym bodaj ludem słowiańskim, któremu poświęcono odrębne hasło, są Bułgarzy, chyba właśnie ze względu na swoich starobułgarskich, niesłowiańskich przodków. Z drugiej strony przykładem niekonsekwencji może być sąsiednie hasło „Burowie”, dotyczące ludów o bardzo świeżych tradycjach osadniczych w Afryce. Indeks w ogóle nie uwzględnia haseł rzeczowych i nie ma żadnego innego ich spisu, tak że zorientowanie się w nich kogoś, kto nie wie z góry jakiego hasła szukać, jest niemożliwe. Jak na trzytomowy leksykon stosunkowo nieduża jest ilość haseł rzeczowych, a odnoszą się one głównie do objaśnienia form pierwotnych wierzeń (np. animizm, totemizm, tabu, szamanizm) oraz takich terminów jak „ludy pierwotne”, „ludy zbieracko-łowieckie”. Leksykon posiada krótki słowniczek objaśniający podstawowe terminy używane w etnologii oraz zestawienie wybranej literatury przedmiotu. Zwraca uwagę doskonała szata graficzna w postaci wielu barwnych i czarnobiałych fotografii oraz map.

4. Nie tyle ze względu na swoją wartość encyklopedyczną, co ze względu na sposób ujęcia, osobnej wzmianki wart jest tom *Les sociétés humaines*⁴⁸. Jako encyklopedia może on być traktowany tylko ze względu na dążenie do ujęcia całości zagadnień, a posługiwanie się nim ułatwia dość obszerny indeks i wspomniany wyżej mały słowniczek socjologiczny. Uderza jednak szerokość horyzontu tego opracowania. W przeciwieństwie do wielu innych, ujęcia etnologiczne przerastają się tu i uzupełniają harmonijnie z punktem widzenia socjologicznym, zaś przesłanki rozumowania i przykłady zaczerpnięte są swobodnie i szeroko z archeologii, historii, aż do współczesnych danych demograficznych, ekonomicznych i socjologicznych, nie pomijając nawet takich źródeł, jak afisze lub rysunki dziecięce. Podziw musi budzić wykorzystanie tak szczegółowych wyników badań, jak dokładne zestawienie ilości pielgrzymów do Mekki z różnych krajów w jednym roku dla zbudowania tylko jednej przesłanki. Jasne, doskonale schematy obrazują np. konflikt ról społecznych, urbanizację czy strukturę pokrewieństw. Takie sprofilowanie pracy jest podyktowane potrzebami szerszego odbiorcy, którego przecież interesuje przedmiot badań, tj. społeczeństwo, a nie podziały kompetencyjne między dyscyplinami naukowymi. Ujęcie takie, niemożliwe dziś w pracy badawczej jednostki w związku ze swoją wielowarstwowością, wydaje się jednak najszlachetniejsze właśnie w tych opracowaniach podręcznikowych i encyklopedycznych, których ambicją jest służyć nie tylko specjalistom. Od zachęty do udostępnienia tej książki czytelnikowi polskiemu powstrzymuje tylko to, że nie jest ona napisana z pozycji marksistowskich, mimo że właśnie z tych pozycji można ją było napisać jeszcze lepiej.

⁴⁸ *Les sociétés humaines, op. cit.*

5. Inne ujęcie prezentuje nieco dawniejszy leksykon z serii *Fischer Lexikon*⁴⁹. Jest to ujęcie alfabetyczne, ale głównie według kontynentów lub subkontynentów, obejmujące tylko 22 hasła. Wyjątkiem w tej regule są hasła dotyczące Eskimosów oraz Indian południowo- i północnoamerykańskich, co zresztą redaktor stara się uzasadnić we wstępie. Nazwiska badaczy, nazwy geograficzne, etnonimy i zjawiska kulturowe uwzględnia dość wyczerpujący indeks. Należy też podkreślić podanie bardziej wyczerpującej niż w innych leksykonach bibliografii, choć z drugiej strony szata ilustracyjna jest uboższa. Uderza też nierównomierne potraktowanie sposobów prezentacji materiału, zwłaszcza w opracowaniu kartograficznym: Afryka reprezentowana jest tylko przez mapę gospodarczą, Indie i Indochiny w formie dość szczegółowej mapy rozmieszczenia plemion, brak zupełnie jakiegokolwiek mapy całościowej Azji, Ameryka Północna reprezentowana jest przez mapę „rozmieszczenia Indian północnoamerykańskich”, a mapka Ameryki Południowej zawiera bardzo ogólnikowe dane o „rodzinach językowych ludów pierwotnych Ameryki Południowej”. W sumie, nawet jeśli przyjąć zastrzeżenie redaktora, że nie jest to praca dla etnologów, lecz dla szerszego kręgu zainteresowanych, można było oczekiwać większej zwartości i konsekwencji przedstawienia danych, co nie powinno sprawiać trudności przy aż tak formalnym układzie haseł. W pracy tej, jak i w poprzednich, uderza też brak synchronizacji spojrzenia, np. autorzy, opierając się na starszych danych, zdają się często nie zdawać sobie sprawy z przemian, jakie zaszły choćby w azjatyckiej części Związku Radzieckiego, czy nawet w wielu krajach afrykańskich. Jest to problem tak stary, jak etnologia, polegający na tym, czy należy opisywać przede wszystkim tradycyjne uwarunkowania teraźniejszości, czy w teraźniejszości i przeszłości doszukiwać się elementów najbardziej archaicznych, reliktowych. Wydaje się, że w większości cytowanych tu opracowań (z wyjątkiem może *Ethnologie générale*, czy *Encyklopedii Afriki*) zdecydowano się raczej na przedstawienie relikatów i archaizmów, z tym, że w sposób niezupełnie obiektywny wyłączono z tej procedury ludy europejskie.

Prace etnologów polskich uwzględniane są w spisach literatury omawianych opracowań w sposób dość przypadkowy. I tak *Ethnologie générale* i W. Stöhr podają tylko B. Malinowskiego, przy czym pierwsza z tych pozycji podaje jeszcze kilka nazwisk nie-etnologów polskich, np. A. Zajączkowskiego. Natomiast opracowanie pod redakcją H. Tischnera wymienia M. Czaplicką, a nie wymienia nawet B. Malinowskiego.

6. Jak widać choćby z zestawionych powyżej danych, leksykografia etnograficzna ustępuje znacznie wobec rozwoju leksykografii socjologicz-

⁴⁹ *Völkerkunde*. Red. H. Tischner, *op. cit.*

nej. Mimo dawnych, znanych tendencji do sprowadzania w krajach socjalistycznych socjologii do etnologii, obecnie problematyka etnologiczna uwzględniana jest szerzej w socjologicznych leksykonach, pisanych z punktu widzenia niemarksistowskiego⁵⁰. Najobszerniejszym, poważnym leksykonem socjologicznym, który dotarł do nas ostatnio, jest *Wörterbuch der Soziologie*⁵¹. Jest to wydawnictwo z tradycją, gdyż jest ono drugim, rozszerzonym wydaniem opracowania z 1955 r., nawiązującego zresztą do dawnego, gruntownego opracowania pod redakcją A. Vierkandta. Wśród haseł tego leksykonu dotyczących głównie instytucji, zjawisk i ugrupowań społecznych, a także etnologicznych, których autorami są przede wszystkim G. Heilfurth (5 haseł), W. E. Mühlmann (36 haseł), E. W. Müller (6 haseł) i S. Westphal-Hellbusch (6 haseł), polskiego czytelnika może zainteresować to, że wśród współpracowników-konsultantów wymieniony został S. Ossowski, a autorami dwóch haseł (ale nie etnologicznych) są J. Hochfeld i J. Szczepański.

Wracając do haseł etnologicznych trzeba powiedzieć, że dotyczą one przede wszystkim etnologicznego wyjaśnienia podstawowych, tradycyjnych instytucji społecznych i pojęć określających zajmujące się ich badaniem dyscypliny. Uderza (zwłaszcza w leksykonie niemieckim) uwzględnienie jako osobowych trzech haseł antropologii społecznej, etnologii i „Volkskunde”. Brak natomiast takich haseł, jak antropologia kulturowa, etnografia i „Völkerkunde”. Wśród haseł uwzględniono: zwyczaj, obyczaj, przesąd, magię, następnie takie zjawiska jak akulturacja, inicjacja, pokrewieństwo, kanibalizm, nomadyzm, totemizm, dyfuzja i wreszcie tradycyjnie uwarunkowane grupy, lub kategorie społeczne, jak klasy wieku, tajne stowarzyszenia, kasty, plemiona, fratrie itp. Jak widać z tego przykładowego wyliczenia słownik nie zajmuje się oczywiście kulturą materialną, nie uwzględnia charakterystyk grup etnicznych ani konkretnych zwyczajów, lecz zatrzymuje się na wyższym szczeblu uogólnienia. W związku z tym dziwić może brak osobnego wyjaśnienia pojęcia specyfiki etnicznej (etnos), które występuje jednak w związku z takimi hasłami, jak natywizm, naród, charakter narodowy, „folk society”. W sumie jest to pozycja warta zalecenia etnografom, którzy mogą tu znaleźć w pewnym zakresie więcej danych o teoretycznej problematyce etnologicznej, niż w niejednym specjalistycznym leksykonie etnograficznym. Słownik ten wyróżnia się tym korzystnie od np. słownika pod redakcją R. Königa⁵², który

⁵⁰ Problematyka etnograficzna prawie zupełnie nie została uwzględniona w *Wörterbuch der Marxistisch-Leninistischen Soziologie*, Berlin 1969, ss. 535, ani w *Filosophskaja Enciklopedija*, t. 1–5, Moskwa 1960–1970.

⁵¹ *Wörterbuch der Soziologie*. Red. W. Bernsdorf, *op. cit.*

⁵² *Soziologie*. Red. R. König, *op. cit.*

uwzględnił tylko trzy hasła etnologiczne (etnologia, społeczeństwa prymitywne i społeczeństwa nierozwinięte, autorstwa E. Willemsa).

Gdyby na tle powyżej zgromadzonych danych pokusić się o sformułowanie pewnych postulatów pod adresem jakiegoś przyszłego leksykonu etnograficznego, można by je ująć następująco:

1. Jeżeli chodzi o zakres i wszechstronność przedstawionych zagadnień oraz szerokie, a konieczne uwzględnienie pogranicza z innymi dyscyplinami — wzorem może być *Ethnologie générale*. Z tego też opracowania należałoby przyjąć szerokie uwzględnienie tradycji kulturowych ludów i społeczności cywilizowanych, a więc zainteresowanie współczesnością.

2. Ze względu na układ, najbardziej informujący wydaje się układ hasłowy, jak w *Wörterbuch der Soziologie*, także na dość dużym szczeblu uogólnienia, ale z dodatkowym indeksem, umożliwiającym odszukanie konkretnych, szczegółowych zjawisk, jak w *Soziologie* R. Königa.

3. W zakresie doboru haseł wskazany byłby układ przedmiotowy, z uwzględnieniem jednak najważniejszych etnonimów oraz kierunków etnograficznych.

Takie ogólne opracowanie wydaje się niezbędne dla czytelnika polskiego, potrzebniejsze niż narodowy słownik etnograficzny, który — jak wskazuje przykład opracowania R. Beitla — może być z powodzeniem zastąpiony przez podręcznik, zaopatrzony dobrym indeksem. Podstawową pomocą, nie tylko zresztą dla specjalistów, byłoby bowiem zdefiniowanie i ujednoczenie aparatu pojęciowego. Pewne usługi z tego zakresu oddaje już dziś interdyscyplinarny *Leksykon* PWN, a można mieć nadzieję, że pomocą będzie tu także słownik terminów socjologicznych, zapowiadany jako uzupełnienie podręcznika J. Szczepańskiego⁵³.

ZOFIA STASZCZAK

ON POSTWAR ETHNOGRAPHIC LEXICOGRAPHY

(S u m m a r y)

The article is a compilation and systematic discussion of the data on specialized dictionaries, lexicons and encyclopedias from the field of ethnography and related disciplines treating ethnographic problems. The works discussed are those which were available to the author.

⁵³ J. Szczepański, *Elementarne pojęcia socjologii*, Warszawa 1970, por. s. 10.

The following types of works were discussed: 1) those containing the whole range of ethnographic problems, 2) those from the area of general ethnography, 3) those from the ethnography of individual nations, 4) lexical works of the subareas of ethnography, 5) works from related scholarly disciplines which take ethnographic data into account.

A further discussion was carried out with respect to the geographic area of a given work (the whole world, continent, country or territory) and with respect to the method of approach. This may be an alphabetic approach (in an ethno-geographic, subject or mixed order) or an approach dealing with certain problems that stands on the borderline of being a textbook but is included in the encyclopedia mainly because of the title of the work, series or large alphabetical index.

At the end select, representative works from various groups are discussed in more detail.